

SLIKA IZ RADIONICE PAOLA VENEZIANA U PRČANJU

Cvito Fisković

Nedavno je u Restauratorsku radionicu Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu donesena na popravak iz Boke Kotorske ikona Gospe sa sinom i anđelima. Nalazila se u kasno-baroknoj, umjetnički opremljenoj Lukovićevoj kući u Prčanju, a dosad nije uočena.¹⁾ Mala ikona na drvu (42×34 cm.) je bila dosta oštećena, ali joj dijelovi bitni za likovno ocjenjivanje nisu uništeni.

Nakon čišćenja u njoj prepoznajem djelo mletačkog slikara Paola Veneziana ili njegove radionice iz prve polovine XIV stoljeća. Taj veliki majstor odigrao je značajnu ulogu pri oslobađanju slikarstva na Jadranu od presudnih bizantinskih utjecaja, osnovao u dotiru sa strujanjima zapadnjačke gotike novu školu i njome zacrtao pravac razvoja kasnosrednjovjekovnog mletačkog slikarstva.²⁾ Učvr-

¹⁾ N. Luković, Prčanj, historijsko-estetski prikaz, Kotor 1937, str. 351. Lukovićevu zbirku je pregledao i G. Gamulin, Preliminarni izvještaj o istraživačkim radovima u Boki Kotorskoj 1958. i 1959, Radovi odsjeka za povijest umjetnosti 2, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1960, str. 13. Po jednoj verziji obitelj Luković je naslijedila ovu sliku od obitelji Florio. N. Luković spominje da se u vrtnoj kapeli te obitelji, podignutoj krajem XVIII stoljeća nalazila »na oltaru lijepa ikona Bogorodice na dasci, izrađena italo-bizantijskom manirrom i jedna druga iste manire«. O. c. str. 368. Možda se tu radi o Paolovoj slici.

²⁾ O Paolu Venezianu postoji obilna naučna literatura, ali je ne navodim posebno jer se na pojedine radove, osobito one koji obrađuju ili spominju Paolova djela u našoj zemlji osvrnuo i nabrojio ih Vinko Zlamalik u katalogu »Paolo Veneziano i njegov krug« prigodom izložbe tog slikarskog kruga priredene u Zagrebu 1967.

O djelima na toj izložbi pisao je Rodolfo Pallucchini, Considerazioni sulla mostra »Paolo Veneziano e la sua cerchia« di Zagabria, Arte veneta XXI, Venezia 1967, str. 256—262; G. Gamulin, Još nekoliko riječi uz izložbu majstora Paola, Preliminarna recenzija, Telegram, Zagreb 10. XI 1967, str. 5; Isti, Majstor Paolo iz Venecije, Ibid, 13. X 1967, V. Zlamalik, Remek-djela iz XIV veka, Politika, Beograd, 14. I 1968, str. 18; V. Maleković, Stari venecijanski slikar i nova nagađanja, Zagreb 24. X 1967.

stivši vlastiti likovni izraz djelovao je u zajednici s bratom i tri svoja sina, te brojnim pomoćnicima, učenicima i suradnicima među kojima je sredinom XIV stoljeća radio slikar raspela Nikola Ciprijanov de Blondis iz Zadra. U svojoj majstorskoj radionici Paolo je stvarao zajedno s ostalima u uskoj suradnji, tako da je danas teško razlikovati njihov pojedinačni udio i samostalni izraz. Tek se po nekim potpisanim remek djelima prepoznaje majstorova prednost nad ostalima, a te slike služe kao putokaz u traganju za njegovim radovima, od kojih se nekoliko u posljednje vrijeme našlo i na našoj obali.

Dalmatinska je sredina izravno upoznala i osjetila vrsnoću toga slikara i njegova djelatnoga kruga. U doba cvata Paolove škole primorski su gradovi, pa i sam Dubrovnik među njima, priznavali mletačku vlast, te je poznato da su u Trečentu s laguna u naše primorje stizale i različite umjetnine. Na temelju spisa iz dubrovačkog arhiva već sam upozorio da su Dubrovčani u srednjem vijeku dobavljali ikone i iz Mletaka, te da je početkom XIV stoljeća mletački slikar Marko Koradinov slikao u Dubrovniku. Veze su, dakle, između gradova dviju obala i na umjetničkom polju dokazane kao trajne.³⁾

U crkvi dubrovačkih dominikanaca nalazi se jedno od remek djela majstora Paola: veliki oslikani križ s likovima Krista, Marije i Ivana.⁴⁾ S obzirom na teški prijenos tako krupne i osjetljive umjetnine moglo bi se vjerovati da je sam Paolo dolazio i slikao u Dubrovniku baš za crkvu u kojoj je bio pokopan mletački vojskovođa Petar Morosini 1344. godine⁵⁾ — dakle, nešto prije nego je po mišljenju G. Gamulina zgotovljeno najmonumentalnije Paolovo djelo. Treba napomenuti da je i u franjevačkoj crkvi sve do potresa i požara 1667. godine stajalo podjednako veliko i gotički oblikovano Raspelo izloženo također u trijumfalnom luku crkvene unutrašnjosti.⁶⁾ Njihova višestruka sličnost potiče pitanje nisu li bili istog

³⁾ C. Fisković, Prvi poznati dubrovački graditelji, Dubrovnik, 1955, str. 9.

⁴⁾ Pored članka G. Gamulina koje navodi V. Zlamalik (o. c.) vidi i G. Gamulin, Jedno nepoznato Paolovo raspeće i problemi oko njega, Časopis »Dubrovnik« VIII, br. 3, Dubrovnik, 1965, str. 29; Isti, Relikvija u Slatinama, Telegram, Zagreb, 5. I 1968, str. 5.

Vidi o križu i G. Gelcich, Dello sviluppo civile di Ragusa considerato ne'suoi monumenti istorici ed artistici, Dubrovnik 1884, str. 35.

⁵⁾ C. Fisković, o. c. (3), str. 96, bilješka 523, u dokumentu je pogrešno similiter umjesto sine;

List dubrovačke biskupije, Dubrovnik, 1. III 1910.

O gradnji dominikanske crkve krajem XIII i početkom XIV stoljeća vidi: C. Fisković, o. c. (3) str. 34;

G. Gelcich, o. c. (Dello sviluppo...) str. 41.

⁶⁾ Fr. Jurić, Vođ po franjevačkom samostanu Male braće u Dubrovniku, Dubrovnik, 1921, str. 11, 41. Čini se, dakle, da je raspelo postojalo i prije 1432. godine. Jurić spominje da »kopiju tog Propela, kao i historijat čuda, može i dandanas svaki vidjeti u sakristiji Male Braće.« Pisac misli na crtež perom (64 × 28 cm) koji prikazuje veliki gotički križ na kojem su naslikani raspeti Krist između uobičajenih poprsja Marije, Ivana, anđela i Adamove lubanje na krajevima krakova.

podrijetla, iako se franjevačko spominje nešto kasnije. Ali bez obzira na tu zagonetku, postanak nestalog drugog Raspela može se dovesti u vezu s postojanjem Paolovog kod dominikanaca u istom gradu. Preko Dubrovnika su pojedina djela Paola Veneziana mogla

Završni anđeo je vjerojatno arkandeo Mihovil, iako nema uobičajenih atributa. Uokolo trilobata i uz širi donji krak su izrezbareni pupoljci i lišće, koji pojačavaju kasnogotički slog. Uz križ su dvije naslikane edikule šiljastog završetka uzdignute na lisnate konzole i okružene na rubovima gotičkim lišćem. Na njima su naslikani likovi Marije i Ivana u uobičajenom stavu obožavanja. Na vrhu križa je na posebnoj tablici naslikan Veronikin rubac, a nad njih mali križ s krilatim Kristom. Uz gornji dio velikog raspela pričvršeni su uz gredu dva anđela koji nose kasionik i tamjanku. Čitava ta bogato ukrašena kompozicija smještena je u veliku kasnogotičku arkadu trodijelnog luka vrh koje je na tablici svetački lik, vjerojatno Stvoritelj. Arkadu drže dva stupa iskićena malim edikulama. Čitava cjelina jasno ispoljava kasnogotički stil i sličí onoj u domenikanskoj crkvi samo što je ova bogatija. Likovi su crtani loše i prožeti su barokom osobito u draperiji.

Crtež je uokviren natpisom i opisom »čuda« iz kojeg objavljujem samo ulomak koji je važan za povijesno i umjetničko razmatranje ovog djela, jer je čitav tekst već objavljen u Listu dubrovačke biskupije III god. br. 4, Dubrovnik, 2. travnja 1903, str. 37, bez osvrta na njegovo umjetničko značenje:

Il vero ritratto della devotissima imagine del crocifisso meraviglioso, posto nella Chiesa di S. Francesco della Città di Ragusa...

... al Molto Illustre Signore Giacomo Dondini....

Di Bologna il dì 2 di Agosto 1614

Di V. S. Molto Illustre

Affezionatissimo Servitore
Simon Parlaschi

Sono da cento e cinquanta anni incirca, che questa divotissima Imagine fatta di rilievo e ricamente adornata, fù posta sopra l'Altar Maggiore della chiesa del Serafico Padre S. Francesco de Frati minori osservanti nella Città di Ragusa dal Beato Frà Giacomo della Marca, Padre del detto Ordine nel passare ch'ei vi fece, mandato da sua Santità in quelle parti per negozij gravissimi di Religione, come consta nelle Croniche dell'Ordine e fra gli altri ornamenti vi pose di sua mano due Angeli e pur di rilievo indorati, con due Turiboli nelle mani similmente di rilievo massici legati con un filo intiero di ferro, assai ben grosso come qui si vede...

Iz toga se, dakle, vidi da je u dubrovačkom kraju bilo uobičajeno postavljati velika raspela u ili nad trijumfalni luk u XIV—XVII stoljeću npr. u Stonu, u Lastovu, Lopudu itd. Iz teksta uz ovaj crtež se doznaje da je bilo postavljeno i iznad oltara franjevačke crkve u Dubrovniku oko 1464. godine i da se ono povezuje s boravkom fra Jakova iz Jakinske Marke u Dubrovniku, koji je uz raspelo dao uzdići i dva drvena anđela. Međutim, danas se zna da je fra Jakov Markijski već početkom 1432. godine propovijedao u Dubrovniku a krajem te godine bio je starješina u dubrovačkom franjevačkom samostanu, ali je i kasnije, kada je upravljao Bosanskom vikarijom od 1435. do 1438. godine, imao veza s Dubrovnikom. (O. c. Mandić, Franjevačka Bosna, Rim 1968, str. 91—109). Prema tome veliko spaljeno raspelo pred apsidom dubrovačke franjevačke crkve moglo bi se datirati ranije, u četvrto desetljeće XV stoljeća što se ne bi slagalo s tekstom na Parlaschijevu crtežu, koji ovdje objelodanjujem, iako

lako dospjeti i u Boku Kotorsku,⁷⁾ gdje je sada nađena nova ikona iz njegovog slikarskog kruga.

Čvrsto naslikani likovi Bogorodice sa sinom i anđelima ugledaju se u osnovnoj postavi i ikonografskim obilježima na bizantinske uzore, ali se u predstavljanju njihovih tijela i lica, te kolorističkom jedinstvu odjeća, prepoznaje svojstveni stil i način Paolovog likovnog iskustva. Ukočena Bogorodica u haljini karmin boje i bijeloj košulji, ogrnuta tamnomodrim plaštem zelene postave, sjedi na jastuku prijestolja i drži u krilu pokrenuto dijete odjeveno u svijetlozelenu haljinicu s prozirnom košuljom. Mali anđeli, od kojih su ostala samo dva, jer je slika skraćena po visini i širini,⁸⁾

taj tekst, s obzirom na datiranje nije potpuno jasan, a niti ne mora biti pouzdan u toj pojedinosti, jer je u njemu bilo najvažnije istaknuti »čudotvornu moć obožavanog raspela.

Ako je raspelo ranije nastalo, moglo bi se pomišljati da ga je naslikao Paolo Veneziano sa svojim pomoćnicima, budući da je on izradio slično raspelo kod domenikanaca, ili možda Blaž Jurjev koji je radio u Dubrovniku otprilike od 1421. do 1427. godine i imao svoju radionicu u blizini Male Braće. (J. Tadić, Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII—XVI v. I, Beograd, 1952, str. 67, dok. 166.)

On je također poznat kao slikar velikih raspela u prvom razdoblju svog rada, a radio je za franjevce. Objavio sam njegovo raspelo iz franjevačke crkve u Stonu (C. Fisković, Neobjavljeno djelo Blaža Jurjeva u Stonu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13, Split, 1961, str. 123), i ono iz crkve franjevac konventualaca u Splitu (C. Fisković, Neobjavljeno djelo Blaža Jurjeva u Splitu, Peristil V, Zagreb 1962, str. 51).

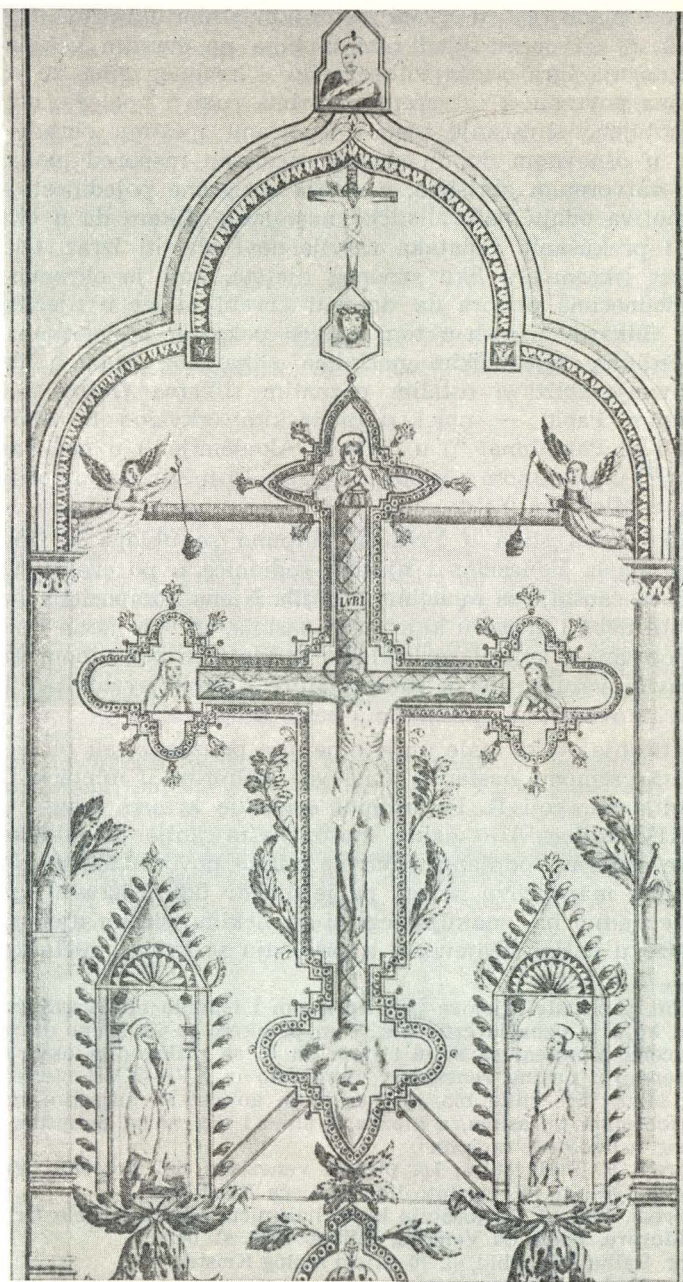
Ali, naravno, da su to samo pretpostavke. Međutim, bez obzira što se sada na temelju ispitivanja stilskih oznaka ne može utvrditi tačno godinu kada je ovo raspelo naslikano, iz crteža koji je nacrtao Simon Parlaschi sačuvanog u knjižnici Male Braće u Dubrovniku, vidi se da je ono gotičko i da pripada najvjerojatnije početku XV stoljeća, te je neobično da ga nitko od onih koji su pisali o dubrovačkom slikarstvu nije spomenuo. Parlaschi je crtež pripremio za tisak pa je stoga na njemu označeno:

A Bologna
Presso Bartolomeo Conti 1614
Con licenza de superiori

Na crtežu je u tekstu zabilježeno i dopuštenje crkvenih vlasti (imprimatur) za tiskanje, a vjerojatno postoji i bakreni klišej.

7) U kulturnoj sredini Kotora radilo je u XIV stoljeću nekoliko slikara i nastalo nekoliko umjetničkih djela pa je i ova Paolova slika mogla već tada biti naručena i unesena u Boku, a osobito u Kotor, ali je ona mogla biti nabavljena i u kasnijim stoljećima jer su veze tog kraja i Mletaka bile neprekidne u toku nekoliko stoljeća. Za ranije vrijeme vidi: S. Radojčić, O slikarstvu u Boki Kotorskoj; C. Fisković, O umjetničkim spomenicima grada Kotora, Zbornik izvještaja o istraživanjima Boke Kotorske I (1953), Spomenik SAN, CIII. Odeljenje društvenih nauka n.s. 5, Beograd 1953, str. 54, 97; J. Maksimović, Kotorski ciborij iz XIV veka i kamena plastika susednih oblasti, Beograd, 1961, str. 14.

8) Restauraciju slike je izvršio vrlo pažljivo i uspješno Filip Dobrošević, dugogodišnji restaurator restauratorske radionice Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu. On je izvršio desinsekciju, a zatim konzervaciju trošne drvene podloge i nastale pukotine učvrstio uz nju. Tamnu naslagu prašine, laka i dima je kemijski

S. Parlaschi, Naslikano raspelo koje se nalazilo u dubrovačkoj franjevačkoj crkvi. Crtež iz knjižnice Male braće u Dubrovniku

u drugom planu rastiru crveni zastor s cvjetnim ukrasima. Cjelinom prevladava zatvoreni sklad odnosa boja na čvrstim volumenima, ali unutarnja igra crteža vitke majke i krupnog sina, te njihova sadržajna povezanost ostvarena dodirima ruku i pogleda, otkrivaju produhovljeno shvaćanje teme i istančanu vještinu obrade. Tako dok se u osnovnom dojmu nameće suzdržan raspored ploha guste boje u zatvorenim obrisima, u crtežu razigrane pojedinosti središnjeg motiva odaju naturalističko nastojanje slikara da u okvirima starih i prokušanih zadataka razvije novi vlastiti izraz. Otud mu smionost iskazana u liku snažnog djeteta, koji je okrenuo svoja leđa gledaocima prizora da dohvati crveni cvijet u nježnoj ruci majke. Slikarov uspjeh u tom pravcu pokazuje i ova ikona, koja se pojedinim zajedničkim načinima slikarskog rada i likovnog prikazivanja zbližava ostalim poznatim slikama Gospe sa sinom pripisanim Paolu — npr.: u mletačkim crkvama S. Maria dei Frari⁹⁾ i S. Pantalona,¹⁰⁾ u Galeriji Akademije,¹¹⁾ u padovanskom Muzeju,¹²⁾ u privatnom posjedu u Firenzi,¹³⁾ u Zavodu konosijanskih sestara u Mletcima¹⁴⁾ itd.

Lukovićeva slika u Prčanju potpuno se uklapa u tipologiju slikanja Paola Veneziana i njegove radionice, a po svojoj likovnoj vrsnoći ne zaostaje za mnogima od njih. Njena kompozicija je tipična za stil doba i kruga u kojemu je nastala, crtež je jasan i određen i nije opisan, a kolorit se uskladio sa zlatnom pozadinom uz koju ga izravno vezuju tipične lumeggiature i široki svetokruzi likova, iako su likovi crtani i postavljeni nešto nespretnije.

Datiranje ovako male umjetnine nije pouzdano, ali bi se mogla približiti vremenu nastanka Paolovog poliptiha u mletačkoj crkvi sv. Pantalona, koji R. Pallucchini označuje krajem drugog desetljeća XIV stoljeća¹⁵⁾ — dakle, možda nešto ranije od oltarske slike Paolove škole u Vodnjanu. Likovne odlike novopronađene slike su vrlo bliske majstorovu izrazu, pa je njegov udio i izravni upliv na njoj vjerojatno bio znatniji nego li na nekim ostalim djelima koja se nalaze u našim krajevima, a pripisuju se krugu mletačkog sli-

očistio, a nestale dijelove prekrrio kitom i ispunio odgovarajućom bojom, koju je označio crticama. Tom prilikom je utvrđeno da je slika skraćena pilanjem sa sviju strana da bi se prilagodila okviru, izrezbarenom u načinu renesanse, vjerojatno iz XVI—XVII stoljeća. Raniji okvir šire slike bio je vjerojatno gotički sa šiljastim lukom i izrezbarenim ukrasima, a možda je slika i dio malog poliptiha, naslikanog u Paolovoj radionici.

⁹⁾ Uporedi R. Pallucchini, *La pittura veneziana del Trecento*, Venezia-Roma 1964, sl. 92, (osobito lice i odjeća Kristova).

¹⁰⁾ Uporedi, *Ibid.* sl. 24. (osobito kosu, haljnicu, odjeću i tijelo Kristovo); M. Muraro, *Paolo da Venezia*, Milano 1969, sl. 64.

¹¹⁾ Upor. Pallucchini *Ibid.*, sl. 70 (tijelo malog Krista).

¹²⁾ Upor. *Ibid.* sl. 68.

¹³⁾ Upor. *Ibid.* sl. 35.

¹⁴⁾ Upor. *Ibid.* tabla III (lice, odebljale ruke, noge i košuljica Kristova!); M. Muraro, o. c., sl. 69.

¹⁵⁾ Pallucchini *Ibid.* str. 22.

karstva iz početka XIV stoljeća. Ali bez obzira na to, ova umjetnina potvrđuje da je vrijedno stvaranje velikog umjetnika Paola Veneziana i njegovih suradnika, učenika i sljedbenika bilo prihvaćeno u našim stranama Jadrana od Istre do Boke Kotorske, što pokazuje osjetljivost naše kulturne sredine na prodiranje novih likovnih shvaćanja i stilskih strujanja s početkom XIV stoljeća.

UNE MADONE D'ATELIER DE PAOLO VENEZIANO,
NON ENCORE PUBLIEE, DANS LES BOUCHES DE KOTOR

Cvito Fisković

A Prčanj- petite localité de navigateurs des Bouches de Kotor- se trouve, dans la famille Luković, une peinture sur bois (34×42), représentant la Vierge avec les Anges tenant un rideau derrière elle. Après la restauration- effectuée à l'Institut Régional de Split- l'auteur de cet article l'attribue au peintre vénitien notoire du XIVe.s., Paolo Veneziano, et à son atelier. Cette attribution résulte de l'analyse stylistique, des caractéristiques iconographiques, de la comparaison de cette peinture avec les autres oeuvres de ce peintre et de son atelier- particulièrement avec la Madone qui se trouve dans la Basilique de Santa Maria dei Frari, dans l'église de San Pantalone, dans la Galerie de l'Académie, à l'Institut delle Suore Canossiane à Venise, au Musée Civique de Padoue, etc...

Sur le littoral yougoslave existent plusieurs peintures qui, ces derniers temps, ont été attribuées au maître Paolo Veneziano et à son atelier. Parmi elles se distingue le grand crucifix peint de l'église des Dominicains à Dubrovnik- l'un des chefs-d'oeuvre de Paolo Veneziano. L'auteur publie ici le dessin d'un crucifix gothique peint qui a brûlé au XVIIe.s. et était placé dans l'église des Franciscains à Dubrovnik: il s'inspirait du crucifix, susmentionné, de Paolo, qui se trouve dans l'église des Dominicains. Son auteur est inconnu.

1. Radionica Paola Veneziana. Gospa sa sinom i andelima.
Lukovičeva zbirka u Prčanju

2. Radionica Paola Veneziana. Gospa sa sinom i anđelima (detalj).
Lukovičeva zbirka u Prčanju

3. Radionica Paola Veneziana. Gospa sa sinom i anđelima (detalj).
Lukovičeva zbirka u Prčanju

4. Radionica Paola Veneziana, Gospa sa sinom i anđelima (detalj),
Lukovićevo zbirka u Prčanju

5. Radionica Paola Veneziana. Gospa sa sinom i anđelima (detalj).
Lukovićeva zbirka u Prčanju